שיעור כו

קטן היודע לשמור תפילין

(סוכה מב ע"א)

א. "קטן היודע... חייב..."
ב. אביו לוקח לו תפילין או חייב בתפילין
ג. רמב"ם: לשמור תפיליו מהיסח דעת
סיכום

א. "קטן היודע... חייב..."

במשנה (מב ע"א) נאמר: "קטן היודע לנענע - חייב בלולב". בגמרא הובאה ברייתא בה נזכרו מצוות נוספות שקטן חייב בהם:

> קטן היודע לנענע - חייב בלולב; להתעטף - חייב בציצית; יודע לשמור תפילין - אביו לוקח לו תפילין; יודע לדבר - אביו לומדו תורה וקריאת שמע. ...יכול לאכול כזית צלי - שוחטין עליו את הפסח, שנאמר "איש לפי אכלו" (שמות יב, ד). רבי יהודה אומר: עד שיכול לברר אכילה. כיצד? נותנין לו צרור וזורקו, אגוז ונוטלו.

מקורה של הברייתא הוא בתוספתא (חגיגה א, ב):

> קטן... יודע לנענע - חייב בלולב; יודע להתעטף - חייב בציצית; יודע לדבר - אביו מלמדו שמע ותורה ולשון קודש, ואם לאו ראוי לו שלא בא לעולם; יודע לשמר תפליו - אביו לוקח תפלין אליו; ... כזית צלי - שוחטין עליו את הפסח. ר' יהודה אומר: לעולם אין שוחטין עליו את הפסח, אלא אם יודע הפרש אכילה. אי זו היא הפרש אכילה? כל שנותנין לו ביצה ונוטלה, אבן וזורקה.

רש"י (ד"ה חייב בלולב) הסביר בנוגע ללולב: "לחנכו מדבריהם". החובה חלה על האבא. אם הבן יודע בכוחות עצמו לעשות פעולה של נענוע, על האב ללמד את בנו ליטול ארבעת המינים וכיצד יש לנענע בהם ע"פ ההלכה. אם הבן יודע להתעטף בבגד, על האב מוטל ללמדו להתעטף בציצית ע"פ ההלכה. כשהבן יודע כבר לדבר,

על האב ללמד אותו לקרוא קריאת שמע, ללמדו תורה ולשון הקדש.[1] כך גם בנוגע לאכילת קרבן פסח. ילד שיודע להבחין ולזהות דבר מאכל, על האב לצרף אותו לממונים על הפסח.[2] כשהבן יודע לשמור את התפילין, במובן זה שרואים עליו שהוא אחראי וידע לשמור על התפילין בשל קדושתם, על אביו לקנות לו תפילין.

מו"ר הרב שאול ישראלי (עמוד הימיני סי' נד, עמ' תט-תי) הסביר את פרטי הדינים שבברייתא:

> כל הגילים שהוזכרו (מב ע"א) לא הוזכר בהם תנאי של הבנה. ואילו היה זה התנאי מסתבר שהיה הגיל של כל המצוות שוה, שאיך יתכן שמצוה אחת הוא יכול להבין ולא השניה. אלא שהוא רק תנאי שיוכל לעשות מעשה המצוה כראוי, אבל אין שום תנאי בנוגע לאפשרות של כונה והבנה. כי אם אינו יכול לעשות את פעולת המצוה כהלכה אין על זה תורת מעשה המצוה כלל, ולא שייך גם שתפעול המצוה פעולה מקדשת שאז אינה מצוה כלל. ועל כן צריך שיהא "יודע להתעטף" לענין ציצית, ו"לנענע" לענין לולב וכו'.

לפיו, מדובר על יכולתו של קטן לעשות את הפעולות הנדרשות כמו נענוע, עיטוף, דיבור, אכילה, אף שהוא לא מבין באופן מלא מה הוא עושה, והוא אינו יודע מה הן כוונות המצווה ומטרותיה.

להלן נתמקד במצוות תפילין, ונבאר את ההלכה "קטן שיודע לשמור תפיליו, אביו לוקח לו תפילין".

ב. אביו לוקח לו תפילין או חייב בתפילין

במשנה (ברכות כ ע"א-ע"ב) נאמר "קטן פטור מתפילין". רבנו תם (תוספות ד"ה וקטנים) הסביר שמדובר על קטן שלא הגיע לגיל חינוך. רש"י (ד"ה ומן התפילין) נימק מדוע קטן פטור מתפילין: "משום דסתם קטן אינו יודע לשמור גופו שלא יפיח בהן". על האיסור להפיח בעת שהתפילין מונחות והזהירות הנדרשת בזה, נאמר בגמרא (שבת מט ע"א; קל ע"א): "אמר רבי ינאי: תפילין צריכין גוף נקי כאלישע בעל כנפים. מאי היא? אביי אמר: שלא יפיח בהן". רש"י (ד"ה שלא יפיח) כתב: "שיכול להעמיד עצמו בשעת הרוח". ההנחה היא שאדם בוגר יכול לשלוט על עצמו

1 על חובת האב ללמד תורה את בנו שיודע לדבר, ראה בספרי: "בן חמש שנים למקרא" "בר שית למקרא", באר יהודה - בבא בתרא, עמ' 374-396.

2 על חובת קטן לאכול קרבן פסח ומצה בליל הסדר, ראה בספרי: "מינוי לקרבן פסח - בוגרים וקטנים", באר יהודה - פסחים, עמ' 216-228.

ולא להפיח. "רבא אמר: שלא יישן בהן". רש"י (ד"ה שלא יישן בהן) כתב: "שמא יפיח או יראה קרי, אבל אם יכול להזהר שלא יישן בהן – כל הגופים נקיים בהפחה, שיכולין להעמיד עצמן".[3] תוס' (ברכות שם) כתבו שקטן פטור מתפילין כי אינו יודע לשמור תפיליו, אך לא נימקו במה הוא אינו שומר תפיליו.

בירושלמי (ברכות ג, ג) נלמד הפטור של קטנים מתפילין מדרשת פסוק:

> ...קטנים מניין? "למען תהיה תורת ה' בפיך" (שמות יג, ט) בשעה שהוא תדיר בה.

הפני משה (שם) הסביר: "וקטן אינו יכול להיות תדיר בתפילין, לפי שאינו יכול לשמור גופו". הסברו של הפני משה תואם את דברי רש"י בגמ' בברכות, אך יש לציין שהיכולת לשמור על הגוף, לא נזכרה בבירור בירושלמי. נראה להסביר "שהוא תדיר בה" – רגיל בה, במובן זה שהוא יודע כיצד להתנהג בעת שהתפילין מונחות עליו, ולא רק בהקשר של שמירת גופו.

בברייתא שבסוגייתנו (מב ע"א) נאמר שמדובר על קטן שיודע לשמור תפילין. רש"י (ד"ה לשמור תפילין) הסביר שהשמירה המדוברת היא: "שלא יכנוס בהן לבית הכסא". ההלכה היא שיש לחלוץ תפילין לפני שנכנסים לבית הכיסא (ברכות כג ע"א-ע"ב).[4] הרב מנחם המאירי (בית הבחירה, סוכה שם) כתב: "יודע לשמור תפליו בנקיות שלא ליישן בהם (ברכות כג ע"ב; סוכה כו ע"א, מא ע"ב), ושלא יכנס בהם לבית הכסא".[5] הר"ן (כ ע"ב בדפי הרי"ף) כתב: "יודע לשמור תפיליו – בנקיות". הוא לא פירט במה הדבר בא לידי ביטוי.

יושם לב שרש"י ציין שתי שמירות קשורות אך שונות. רש"י בברכות כתב שקטן פטור מתפילין מפני שהוא לא יודע לשמור – לשלוט על גופו שלא יפיח, ובסוגייתנו כתב שקטן שכבר יודע לשמור – לשלוט על גופו, על האב לחנכו וללמדו להיזהר

---

3 בנימוק זה הסביר רש"י (כו ע"א ד"ה רבא) מדוע אסור לישון שינת קבע עם תפילין: "וגבי תפילין דטעמא שמא יפיח בהם, ולאו משום איסור שינה – בניים פורתא לא אתי לידי הפחה". ראה שם גם תוספות (ד"ה אבל). רש"י (ברכות כג ע"ב ד"ה ולא יישן בהן) פירש: "שמא יפיח". אם כי רש"י (מא ע"ב ד"ה לא יישן בהם) פירש: "שמא יפלו מידו".

4 אמנם התוס' (מנחות לה ע"ב ד"ה אלו) כתבו בשם הרב יעקב דאורלינ"ש שהוא היה "מסופק אם צריך לחלוץ תפילין של יד כשנכנס לבית הכסא, דשמא כיון דמחופות עור לא צריך דלא אסרו אלא תפילין של ראש שכתוב שי"ן בעור". התוספות (שבת סא ע"א ד"ה דילמא) כתבו בשם הקדוש מקורבי"ל "תפילין של יד דאין צריך לחלוץ כשצריך לבית הכסא אלא של ראש משום שי"ן". הקדוש מקורביל הכריע בספקו של הרב יעקב מאורליאנ"ש, ולפיו רק עם תפילין של ראש אסור להיכנס לבית הכיסא.

5 הנצי"ב (מרומי שדה, מב ע"א) דן מדוע רש"י לא כתב גם כן את הנימוק שלא יישן בהם.

ולהישמר שלא להיכנס לבית הכיסא עם תפילין, וכשהבן ידע זאת על האב לקנות לו תפילין.

הברייתא שנזכרה בסוגייתנו בנוגע לקטן היודע לשמור תפילין, מופיעה גם במדרש ההלכה (מכילתא דרבי ישמעאל, פרשת בא - מסכתא דפסחא פרשה יז):

> "ושמרת את החוקה הזאת למועדה" (שמות יג, י). למה נאמר? לפי שנאמר "והיה לך לאות על ידך" (שמות יג, ט), שומע אני אף הקטנים במשמע. והדין נותן הואיל ומזוזה מצות עשה, ותפילין מצות עשה, אם למדת על מזוזה שהיא נוהגת בקטנים כבגדולים, אף תפילין ינהגו בקטנים כגדולים? תלמוד לומר "ושמרת את החוקה הזאת" לא אמרתי אלא במי שיודע לשמור תפילין. מכאן אמרו קטן היודע לשמור תפילין, הרי הוא עושה לו תפילין.

הפעולה שנזכרת בפסוק היא שמירה. בפסוק הקודם מופיע הציווי על תפילין: "והיה לך לאות על ידך ולזכרון בין עיניך למען תהיה תורת ה' בפיך כי ביד חזקה הוצאך ה' ממצרים" (שם ט). מכאן נלמד במדרש שרק מי שיודע לשמור את התפילין חייב בהן. בסיום המדרש נאמר: "מכאן אמרו קטן היודע לשמור תפילין, הרי הוא עושה לו תפילין". "הרי הוא" - נראה שהכוונה לאביו, "עושה לו תפילין" - האב צריך לדאוג לתפילין לבנו. בתוספתא נאמר ש"אביו לוקח לו תפילין", אך נראה שאין זה משנה באיזו דרך יהיה לאותו ילד קטן תפילין משלו. אמנם היה ניתן לפרש שההוראה היא לקטן שהוא יעשה - ידאג לעצמו לתפילין, אך אין מי שמפרש כך, והוראה זו לא תואמת את האמור בתוספתא שבסוגייתנו. גם במדרש הלכה נוסף (מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי, שמות יג, י) נאמר:

> "ושמרת את החוקה הזאת למועדה". מכלל שנאמר "והיה לך לאות על ידך" שומע אני אף קטנים במשמע? תלמוד לומר: "ושמרת" לא אמרתי אלא למי שיש בו דעת לשמור. מיכן אמרו תינוק שיודע לשמר את תפיליו - חייב בתפילין.

במדרש הלכה זה לא נאמר שעל האב לקנות לבן הקטן תפילין או לעשות לו תפילין, אלא: "חייב בתפילין". במדרש הלכה אחר (ספרי זוטא, במדבר טו, לח) ההוראות בנוגע ללולב, ציצית ותפילין דומות:

> "דבר אל בני ישראל... ועשו להם ציצית". ...אתה אומר "בני ישראל" להזהיר את הגדולים על ידי הקטנים להנהיגן במצות ציצית. מכאן אמרו כל תינוק שיודע להתעטף - חייב בציצית, וכל שהוא יודע לנענע - חייב בלולב,

וכל שהוא יודע לשמור תפילין – חייב בתפילין, וכל שהוא יודע לדבר אביו מלמדו תורה וקרית שמע ולשון הקודש.

במדרש זה ההוראה דומה בכל המצוות: "חייב בציצית ...חייב בלולב ...חייב תפילין". כאמור לעיל היה ניתן לפרש שהחובה מוטלת על הקטן עצמו, אך הוראה זו לא תהיה תואמת לאמור בתוספתא שבסוגייתנו לפחות בנוגע לתפילין.

בברייתא שהובאה בסוגייתנו נאמר בנוגע ללולב וציצית: "חייב בלולב... חייב בציצית", ואילו בנוגע לתפילין נאמר: "אביו לוקח לו תפילין". התוס' (ערכין ב ע"ב ד"ה היודע) שאלו: "וגבי ציצית לא נקט לישנא דלוקח?"[6] ותשובתם:

[א] דמסתמא טלית יש לו, וגבי לולב נמי יכול לצאת בלולבו של אביו [ב] אי נמי משום דתפלין דמיהן יקרים, שייך בהו לקיחה.

גם בנוגע לתפילין יכלו תוספות לתרץ שהקטן יכול לצאת ידי חובה בתפילין של אביו, אך נראה שתוספות רצו לומר שגם אם מדובר בהוצאה כספית על האבא לדאוג לכך, ואין תפילין כמו מצוות ארבעת המינים שחייבים בה במשך שבעה ימים בשנה, לעומת תפילין שחייבים בהן כל השנה.[7] בשיטה מקובצת (ערכין שם, אות ה) כתב "הא דנקט לקיחה טפי בתפילין מבהנך, משום דתפילין מעשה אומן הן אבל לולב מצוי הוא".

נראה אם כן שהביטוי "אביו לוקח לו תפילין" – משמעותו הוא שגם אם מדובר על הוצאה כספית גדולה, על האבא לקנות לבנו תפילין. אמנם אם יש דרך אחרת להביא לידי כך שלבן יהיו תפילין, אין האב חייב דווקא לקנות. נראה אם כן שההוראות השונות "אביו לוקח לו תפילין" או "אביו עושה לו תפילין" וכן "חייב בתפילין", מכוונות לאותה תכלית – על האב לדאוג לכך שלבן יהיו תפילין משלו.[8]

---

6 אמנם המרדכי (פ"ג רמז תשסג) גרס בירושלמי (ג, יב): "יודע להתעטף בציצית, אביו לוקח לו טלית". גם השולחן ערוך (או"ח סי' יז, ג) פסק: "קטן היודע להתעטף, אביו צריך ליקח לו ציצית לחנכו".

7 ראה בדברי הרב יואל סירקס, בית חדש, ב"ח או"ח, סי' לז ד"ה קטן.

8 הרב ישראל מאיר הכהן מראדין (ביאור הלכה, סי' לז סעיף ג ד"ה לקנות לו) הסתפק: "ויש לעיין אם יש לו ב' בנים אם חייב לקנות תפילין עבור כל אחד או שיוצא במה שיחנך מתחלה לבנו האחד ואחר תפלתו יתנם לבנו השני. וכן ביש לו בן אחד והוא משיג לשאול עבורו תפילין, או שיתן לו את תפיליו לק"ש ותפלה בכל עת החינוך דהיינו עד שיעשה לאיש אם יוצא בזה? דאפשר מה דנקט הברייתא 'אביו קונה לו תפילין' היינו דוקא בזמנם שהיו מניחין תפילין כל היום ואין מצוי שישאיל אחד לחבירו תפיליו מה שאין כן בזמננו. תדע דלא נקט כן בלולב [=אביו לוקח לו לולב]. שוב מצאתי בב"ח שמשמע קצת כדברינו ויש לדחות ע"ש וצ"ע". כאמור, בברייתא לא

ג. רמב"ם: לשמור תפיליו מהיסח דעת

הרמב"ם (הל' תפילין ד, יג) והטור (או"ח סי' לז) כתבו: "קטן שיודע לשמור תפיליו, אביו לוקח לו תפילין כדי לחנכו במצות".[9] גם בנוגע למצוות האחרות כתב הרמב"ם שהחובה מוטלת על האב כדי לחנך את בנו למצוות (לולב – רמב"ם הל' לולב ז, ט; ציצית – רמב"ם הל' ציצית ג, ט).

הרמב"ם (הל' נחלות יא, י), וכן השולחן ערוך (חו"מ סי' רצ, טו) כתבו כך גם בנוגע לאפוטרופוס על פי האמור בגמרא (גיטין נב ע"א):

> האפוטרופין עושין לקטנים: לולב, וסוכה, וציצית, ושופר, ספר תורה, ותפילין, ומזוזות, ומגילה. כללו של דבר כל מצות עשה שיש להם קצבה בין שהוא מדברי תורה בין שהוא מדברי סופרים, עושין להם אף על פי שאינן חייבין במצוה מכל אלו המצות אלא כדי לחנכן.

בנוגע לאפוטרופוס לא נאמר שעל האפוטרופוס לדאוג לחפצי מצוות אלו כשהקטן יודע לנענע לולב, או שהוא יודע להתעטף בציצית או לשמור תפיליו וכד', אלא שחלה על האפוטרופוס חובה עקרונית לספק ליתום את חפצי המצווה האלו וללמד אותו לקיימם, ונראה שהחובה היא באותם שלבים שהאב חייב לחנך את בנו במצוות אלו.

הרמב"ם והטור לא פירטו מה הכוונה שהקטן יודע לשמור את התפילין. השולחן ערוך (או"ח, סי' לז, ג) פירט את לשון הרמב"ם והטור:

> קטן היודע לשמור תפילין בטהרה, שלא יישן ושלא יפיח בהם. הגה: ושלא ליכנס בהן לבית הכסא (רש"י פרק לולב הגזול), חייב אביו לקנות לו תפילין לחנכו.

השולחן ערוך הוסיף את המילה "בטהרה" ופירט שהכוונה היא שלא יישן בהם ולא יפיח בהם, והרמ"א הוסיף את דברי רש"י שלא ייכנס בהם לבית הכיסא. פירוט זה לא מופיע ברמב"ם. להלן המשכה של אותה הלכה בדברי הרמב"ם (הל' תפילין ד, יג):

כתוב שאביו קונה לו תפילין אלא שאביו לוקח לו תפילין, לאו דווקא בקניין. לדברינו, האחריות מוטלת על האב לדאוג שלכל בן יהיו תפילין שהוא יוכל להניח בכל יום. הדרכים יכולות להיות שונות ומגוונות. כך גם במה שנוגע ללולב ולציצית.

9 הבית יוסף (טור שם) ציין לדברי ספר העיטור (הל' תפילין ח"ז סא ע"ג) שכתב: "מסתברא לן דהאי קטן, גדול בן י"ג שנה ויום אחד הוא". כך פסק הרמ"א (שם) והוסיף: "וכן נהגו, ואין לשנות (דברי עצמו)".

קטן שיודע לשמור תפיליו, אביו לוקח לו תפילין כדי לחנכו במצות.
חולי מעים וכל מי שלא יכול לשמור את נקביו אלא בצער, פטור מן התפילין.
וכל הטמאים כולן חייבין בתפילין כטהורים.
מצטער ומי שאין דעתו מיושבת ונכונה עליו פטור מן התפילין, שהמניח תפילין אסור לו להסיח דעתו מהן.
כהנים בשעת העבודה והלוים בשעה שאומרים השיר של הדוכן וישראל בשעה שעומדים במקדש פטורין מן התפלה ומן התפילין.

הרמב"ם השתמש פעמיים בפועל שמ"ר. "קטן שיודע לשמור תפיליו" לעומת "חולי מעיים וכל מי שלא יכול לשמור נקביו אלא בצער". בהמשך הוסיף שכל מי שמצטער ודעתו אינו מיושבת עליו פטור מתפילין כי יש חשש שהצער יגרום לו היסח דעת. מכאן ששמירה על התפילין משמעותה קיום מצווה ביישוב הדעת ובנחת ושלא תהיה הסחת דעת ממנה. בהלכה הבאה הסביר הרמב"ם (שם יד) את החשיבות שלא להסיח דעת מהתפילין (ע"פ הגמרא יומא ז ע"ב; מנחות לו ע"ב):

חייב אדם למשמש בתפיליו כל זמן שהם עליו, שלא יסיח דעתו מהם אפילו רגע אחד, שקדושתן גדולה מקדושת הציץ. שהציץ אין בו אלא שם אחד, ואלו יש בהם אחד ועשרים שם של יו"ד ה"א בשל ראש וכמותן בשל יד.

רבנו יונה (ברכות יד ע"ב בדפי הרי"ף; הובא בראי"ש ברכות ג, כח) הבין כך את דברי הרמב"ם:

דמתוך דברי ר"מ ז"ל [=הרמב"ם] למדנו ...דודאי היסח הדעת לא הוי אלא כשעומד בקלות ראש ובשחוק. אבל כשעומד ביראה ומתעסק בצרכיו אף על פי שעוסק באומנותו ובצרכיו ואין דעתו עליהם ממש לא נקרא זה היסח הדעת. דאי לא תימא הכי היאך יוכל האדם להניח תפילין כל היום?[10]

לפיו, קטן שיודע לשמור תפיליו הוא קטן שלא יקל ראשו ולא ישחק בעת שהתפילין מונחים עליו.

הרמב"ם (הלכות תפילין ד, כה) הסביר עוד על קדושת התפילין וכיצד הנחתן משפיעה על האדם שמניח אותם:

10 השאגת אריה (סי' לט) הסביר את הרמב"ם כפשוטו ולפיו כל זמן שהתפילין מונחות עליו לזכור זאת ולא לחשוב על דברים אחרים.

> קדושת תפילין קדושתן גדולה היא שכל זמן שהתפילין בראשו של אדם ועל זרועו הוא עניו וירא שמים ואינו נמשך בשחוק ובשיחה בטילה ואינו מהרהר מחשבות רעות אלא מפנה לבו בדברי האמת והצדק.[11]

הרב נפתלי צבי יהודה ברלין, הנצי"ב (שו"ת משיב דבר, א, סי' ו) הסביר מה החיסרון בהסחת הדעת בעת הנחת תפילין:

> ונראה דהיסח הדעת בתפילין אינו אסור משום בזיון כמו שחוק וקלות ראש וכדומה. אלא שאינו מקיים באותה שעה מצות תפילין, והרי הם כמונחים על הראש שלא לשם מצוה. ומשום הכי כתב הרמב"ם שם בהל' י"ג "מצטער ומי שאין דעתו מיושבת עליו פטור מן התפילין שהמניח תפילין אסור לו להסיח דעתו מהם" ולא כתב שהמצטער וכדומה אסור להניח תפילין אלא פטור, משום שאינו מקיים המצוה אבל איסור אין בזה, אלא שמבטל המצוה בשעה שיכול לקיימה.

בשם הרב יצחק זאב סולובייצ'יק, הגרי"ז (מעתיקי השמועה, ב, עמ' טז) הוסבר מדוע הרמב"ם קישר בין דינו של קטן היודע לשמור תפיליו לבין דינו של אדם שיש לו חולי מעיים או מחלה אחרת שלא יכול לשלוט על נקביו:

> דהא דנקט דביודע להתעטף חייב בציצית, הוא שיעור חינוך, וכן קטן היודע לנענע חייב בלולב, הוא גם כן שיעור חינוך. שונה היא בהך דקטן ש"יודע לשמור תפלין, אביו לוקח לו תפלין" שאין זה שיעור בחינוך, אלא דין הוא בתפלין, שזהו מגדרי שמירת תפלין שלא ליתן אותם למי שאינו יכול להזהר בגוף נקי. כלומר שמפאת שיעור חינוך של הקטן יכול להיות שהוא יותר מוקדם, שהוא כבר יודע להניח תפלין, אולם מפאת קדושת התפלין וגדרי השמירה אסור ליתן לו תפלין, כל זמן שאינו יודע לשמור אותם. ולפי זה מובן למה נקט לגבי תפלין לישנא ד"לוקח לו תפלין", לפי שהקטן יכול להיות שהוא נתחייב כבר קודם, רק מצד קדושת תפלין אסור ליקח וליתן לו עד שידע לשמור על גוף נקי. ובזה אתי שפיר היטב מה

11 הרב מאיר שמחה הכהן מדווינסק (אור שמח שם) ציין שהרמב"ם התבסס על האמור בגמרא (ברכות ל ע"ב): "אביי הוה יתיב קמיה דרבה, חזייה דהוה קא בדח טובא, אמר: 'וגילו ברעדה' (תהילים ב, יא) כתיב! אמר ליה: אנא תפילין מנחנא. רבי ירמיה הוה יתיב קמיה דרבי זירא, חזייה דהוה קא בדח טובא, אמר ליה: 'בכל עצב יהיה מותר' (משלי יד, כג), כתיב! – אמר ליה: אנא תפילין מנחנא".

> שסמך הרמב"ם דין זה לחולי מעיים, שזהו לא מדין חינוך, אלא מדין שמירה על התפלין.[12]

במצוות לולב וציצית, כשהאב לימדו לעשות את פעולת המצווה, חייב הבן במצווה, ועל אביו לרכוש לו את החפץ בו נעשית המצווה, או לאפשר לו לקיים את המצווה. בתפילין יש תנאי נוסף. לא מספיקה רק הידיעה על פעולת המצווה איך להניח את התפילין,[13] אלא נדרשת מודעות של הקטן לשמור על נקיות גופו. זה חלק מקיום המצווה. תפקידו של האבא לוודא את המודעות וההתנהלות של הקטן ולהעריך האם הוא מסוגל לשמור על קדושת התפילין.

אחיינו של הגרי"ז, הרב יוסף דב סולובייצ'יק (רשימות שיעורים – סוכה לט ע"א) הסביר עוד את הערך של שמירת התפילין:

> והנה איתא לקמן (מב ע"א) "קטן היודע לנענע – חייב בלולב, להתעטף – חייב בציצית, לשמור תפילין – אביו לוקח לו תפילין". ולכאורה תמוה מאחר שחיוב החנוך מתחיל בזמן שהקטן יכול לעשות את גוף המצוה כבלולב ובציצית, למה בתפילין תלוי הזמן דוקא בשמירת התפילין? הרי בע"כ מוכרח ששמירת תפילין מהווה קיום בעצם מצות התפילין. מי שאינו יודע לשמור תפילין אינו עובר באיסור בלבד, אלא גם חסרה לו במצות התפילין עצמה, כי שמירת התפילין מהווה קיום במצות הנחת תפילין בעצמן. משום כך רק קטן שיכול לשמור את התפילין נחשב לבר חנוך במצות תפילין.

---

12 הרב משה שטרנבוך (תשובות והנהגות, ב, סי' כט) כתב: "ונראה לפרש ע"פ חידוש מרן הגריז"ס [הרב יצחק זאב סולובייצ'יק] זצ"ל שמפרש ברמב"ם (פ"ד הלכה י"ג) 'קטן היודע לשמור תפיליו אביו לוקח לו תפילין כדי לחנכו במצוות' ומפרש מרן זצ"ל שהרמב"ם דייק 'לשמור תפיליו' ולא תפילין, דמיירי שיכול לשמור התפילין ולא לזורקם לארץ ולא לשחק בהם או להכניסם בבית הכסא, אבל לא קאמר לשמור תפילין, לא להסיח דעת וכדומה, אלא תפיליו קאמר והיינו התפילין גופא". יש להעיר שדברים אלו בשמו של הרב יצחק זאב סולובייצ'יק, לא תואמים לדבריו בגוף השיעור. כמו כן נראה שאין הבדל משמעותי בין "לשמור תפיליו" לבין "לשמור תפילין". הרמב"ם כתב "לשמור תפיליו" כנוסח שבתוספתא ובמכילתא שצוינו לעיל. כאמור, העובדה שהרמב"ם כתב את ההלכה על חובת קטן היודע לשמור תפיליו במסגרת ההלכות הקשורות להסחת הדעת מתפילין, מלמדת שלדברי הרמב"ם השמירה על תפילין היא שלא להסיח הדעת מהם.

13 הראי"ה קוק (חבש פאר, דף י"ב ע"ב–יג ע"א) דן אם קטן מניח תפילין שלא כדין, אם מחויבים לתקנו. רבנים אחרים דנו בדבריו (שם דף סד ע"א–ע"ב, פט ע"ב).

> ונראה שזה יסודה של ברכת "על מצות תפילין" – אשר להרבה ראשונים יש ברכת "על מצות תפילין" נוספת לברכת "להניח" בכל אנפי (עיין בסוגיות במנחות ובראשונים). ולכאורה יפלא, למה יברך פעמיים על מצוה אחת. וניתן לומר שברכת "להניח" היא ברכת מצוה פשוטה על מעשה ההנחה. אולם ברכת "על מצות תפילין" שייכת לקדושת התפילין ולמשמעותן לגברא שלובש תפילין בראשו, כמו שכתב הרמב"ם בסוף הל' תפילין (פ"ד הכ"ה): "קדושת תפילין קדושתן גדולה היא, שכל זמן שהתפילין בראשו של אדם ועל זרועו הוא עניו וירא שמים" וכו'. יוצא כי ברכת "על מצות תפילין" וברכת "לשמור חוקיו" דומות, כי שתיהן שייכות לקדושת התפילין, ולא למעשה המצוה הפשוטה של הנחה.[14]

לדברי הרב סולובייצ'יק, השמירה על התפילין היא חלק ממצוות התפילין, והברכה הנוספת "על מצוות תפילין" מבטאת את החובה לשמור על קדושת התפילין בעת שהן מונחות. הרב סולובייצ'יק הזכיר בסוף דבריו ברכה נוספת הקשורה לתפילין: "לשמור חוקיו". כוונתו לאמור בירושלמי (ברכות ב, ג): "כשהוא חולצן מהו אומר? ברוך אקב"ו לשמור חוקיו. ואתיא כמאן דמר בחוקת תפילין הכתוב מדבר. ברם כמאן דמר בחוקת הפסח הכתוב מדבר לא בדא". ברכה זו היא לפי מי שדורש את הפסוק "ושמרת את החוקה הזאת" (שמות יג, ט) שהכונה למצוות תפילין, אך למי שסובר שכוונת הפסוק לחוקת הפסח הוא לא מברך כשחולץ. מנהג זה של בני ארץ ישראל נזכר גם בגמרא (נדה נא ע"ב): "בני מערבא דמברכי בתר דסליקו תפילייהו 'אשר קדשנו במצותיו וצונו לשמור חוקיו'".[15]

נראה שמשמעות הברכה "לשמור חוקיו" מתאימה יותר להסביר את הערך והחשיבות בשמירה על התפילין ושלא להסיח דעת מהם. בגמרא (מו ע"א) מסופר: "רבנן דבי רב אשי, כל אימת דמשמשי בהו מברכי". רש"י (ד"ה דמשמשי בהו) הסביר: "דקיימא לן: חייב אדם למשמש בתפילין כל שעה, קל וחומר מציץ, בפרק

---

14 דברים דומים: הרב יוסף דב סולובייצ'יק, שיעורי הגרי"ד – תפילין, סת"ם ציצית, עמ' סו–סז. ראה גם: רשימות שיעורים – ברכות טו ע"א; שעורים לזכר אבא מארי ז"ל, א, עמ' קפב; הרב יחיאל יעקב וינברג, "בענין היסח הדעת מתפילין", שרידי אש, מסכת ברכות סי' ב; הרב משה לייב שחור, "עניני תפילין", בתוך: בשמן רענן, ב, עמ' רחצ–שו. על היחס בין שתי ברכות התפילין, ראה גם: הראי"ה קוק, עולת ראיה, א, עמ' כט–לב.

15 הרמב"ן והרשב"א (נדה שם) כתבו: "נראה לבני מערבא ה"ה לכל המצות שטעונות ברכה לאחריהן, וזה שאמרו בירושלמי אתיא כמ"ד בחוקת תפילין לא הקפידו אלא על הלשון דלשמור חקיו אבל שאר כל המצות אין מברכין אלא לשמור מצותיו".

קמא דיומא (ז, ב)". התוספות (שם ד"ה דכל אימת דמשמשי מברכי) כתב על הנהגת רבנן דבי רב אשי:

> ולא אתפרש מאי הוא מברך, אם מברכין "לשמור את חוקיו" כמו שמברכין בתר דמסלקין תפלתו, או "להניח" כמו שמברכין בשעת הנחה, כדאיתא בהקומץ רבה (מנחות דף לז. ושם) דהכא הרי מונחין ועומדין. ומסתברא דמברכין "לשמור חוקיו" כמו דמברכין לשמור בתר דמסלקין תפלתו כדאיתא פרק בא סימן (נדה דף נא:).[16]

כאמור לעיל, הרמב"ם (הל' תפילין ד, יד) כתב שיש למשמש בתפילין כל זמן שהן עליו כדי שלא תסוח דעת המניח מהן, אם כי לא כתב שיש לברך על כך כמנהגם של רבנן דבי רב אשי. מכל מקום נראה ששמירת תפילין משמעותה שלא להסיח הדעת מהן.

נראה להסביר כך את דברי הרמב"ם: "קטן שיודע לשמור תפיליו", אין הכוונה רק שהוא יודע להיזהר ולא להיכנס עם התפילין לבית הכיסא, אלא שמלבד העובדה שהוא יודע להניח את התפילין הוא גם מבין את המשמעות העמוקה והזהירות הנדרשת שלא להסיח את הדעת בעת שהתפילין עליו. "אביו לוקח לו תפילין" – האב מכיר את בנו ויודע להעריך האמנם הבן בשל ומבין את משמעות המצווה והזהירות הנדרשת בעת שמקיימים אותה, ואם אכן הוא מעריך ויודע שהבן יודע להניח תפילין ויודע גם לשמור על קדושתם, עליו לדאוג שיהיה לו תפילין.[17]

---

16 הר"ן (כב ע"א-ע"ב בדפי הרי"ף) כתב שהיו "מברכין עליהן 'לשמור את התפילין' כלומר מהיסח הדעת או כיוצא בזה". יש להעיר שנוסח הברכה הוא "לשמור חוקיו". התוס' (לט ע"א ד"ה אבל) כתבו בשם ר"ת "דאין מברכין 'לשמור חוקיו' אלא אתפילין לחודייהו ודוקא כשמסלקן משום לילה וכמאן דאמר לילה לאו זמן תפילין הוא". התוס' שנזכרו למעלה לא כתבו זאת בשמו של ר"ת, ולא ברור האם ר"ת יסכים לכך שדבי רב אשי בירכו בכל משמוש "לשמור חוקיו". אמנם תוספות הרא"ש (מו ע"א) חלק על התוספות וכתב: "ולא נהירא לי דהאי ברכה לא שייכא אלא בשעת סילוק ולמ"ד לילה לאו זמן תפילין הוא... ודווקא כשהוא מסלקן סמוך לחשיכה דיש מצוה בסילוקן. הילכך נראה לי שמברך 'להניח', והאי דמברכי כל אימת דמשמשי בהו היינו לאחר שהסיחו דעתם והוי משמוש זה כתחלת הנחה". יש להעיר עוד ש"רבנן דבי רב אשי" היו בבבל, והנהגה זו לברך "לשמור חוקיו" היא הנהגה של בני מערבא בארץ ישראל, וכבר כתב ר"ת בעניין זה (נדה נא ע"ב תוד"ה ולבני מערבא; [ברכות מד ע"ב תוד"ה ולבני מערבא; מנחות לו ע"ב תוד"ה ושמרת]): "ולדידן לא קי"ל כבני מערבא ולא מברכין אחר תפילין לשמור חוקיו".

17 הרב חיים דוד הלוי (קיצור מקור חיים השלם, פרק קכה, ו, עמ' 317) כתב: "עיקר חינוך הבנים אינו בדברים בלבד או בזה שירכוש להם לולב טלית ותפילין. אלא בכך שיקיים האב מצוות ה' בנוכחותם, וממנו יראו בקטנותם וילמדו לעשות כשיגדלו".

סיכום

כשקטן יודע לעשות פעולות כמו להתעטף או לנענע, על האב ללמדו לעשות מצוות הקשורות לפעולות הללו כמו נענוע לולב, ולהתעטף בציצית.

בנוגע לתפילין נאמר: "קטן היודע לשמר תפיליו". חלק מהראשונים פירשו שהוא יודע לשמור על קדושת התפילין ולא ייכנס לבית הכיסא כשהן מונחות עליו. אך הרמב"ם לא הזכיר פרט זה וכתב את ההלכה הזו במסגרת הלכה בה הוא עסק באיסור הסחת דעת מהתפילין. היכולת שלא להסיח את הדעת בעת שהתפילין מונחות, הוא רחב יותר מההלכה המסוימת בנוגע לאיסור כניסה לבית הכיסא בעת שהתפילין מונחות. היכולת לשמר התפילין היא קומה נוספת מעבר לידע איך להניח את התפילין.

"אביו לוקח לו תפילין" - בציצית ובלולב לא נזכר פועלו של האבא, ובכל זאת הכוונה היא שעל האב מוטלת החובה לחנך וללמד איך מקיימים את המצוות הללו, לשם חינוכו של הקטן. בתפילין נזכר פועלו של האב, שעליו אף לרכוש לבן תפילין. ההנחה היא שעלות תפילין היא יקרה, וההוראה היא שגם כשמדובר בהוצאה כספית גדולה על האב לרכוש לו תפילין, או להמציא לו תפילין בדרך אחרת. המסר הוא שהחובה מוטלת על האב ללמדו איך מניחים, ולחנך לשמירה המיוחדת הנדרשת בעת שהם מונחים על הבן.